

ΛΟΓΙΑΙ ΑΘΗΣΑΥΡΙΣΤΟΙ ΛΕΞΕΙΣ ΕΚ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Α'

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἔσχε τὴν θείαν μοῖραν νὰ καλλιεργηθῇ ὑπὸ μεγάλων ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι δι' αὐτῆς ἐδημιούργησαν τὰ κλασσικὰ ἐπιτεύγματα τῆς διανοίας των, ἅτινα ἐδέσποζον πάσαι, ὡς καὶ νῦν, τοῦ πνευματικοῦ κόσμου τῆς ἀνθρωπότητος. Ὡς ἐκ τούτου ἡ γλῶσσα αὕτη ἐγένετο ἀντικείμενον μελέτης ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων καὶ ἐν τῇ ἐξελίξει τοῦ χρόνου πληθὺς μελετητῶν ἐνέκνυσε μετὰ μόχθου καὶ ἐνδιαφέροντος εἰς αὐτὴν διὰ νὰ εὔρη τὴν οὐσίαν της, νὰ τὴν ταξινομήσῃ ἢ νὰ ἄρῃ τὰ εἰσχωρήσαντα εἰς τὸ φθορολογικὸν ἢ τυπολογικὸν μέρος τῆς γλώσσης βαρβαρικὰ ἢ ξενικὰ στοιχεῖα. Ἦδη ἀπὸ τοῦ ε' π.Χ. αἰ. ὁ Δημόκριτος ἔγραψε περὶ *Ὀμήρου, περὶ ὀρθοεπειῆς καὶ γλωσσέων, περὶ ῥημάτων, Ὀνομαστικὸν* καὶ μετ' αὐτὸν ἄλλοι περὶ τῶν ποικίλων μορφῶν τῆς γλώσσης. Μετ' οὐ πολὺ κατηρτίσθησαν τὰ πρῶτα γλωσσάρια καὶ πολλαὶ συναγωγαί, ἐν αἷς συμπεριελήφθησαν ἄττικαί, λακωνικαὶ λέξεις ἢ διαλεκτικὰ στοιχεῖα. Ἡ λεξικογραφικὴ ἐργασία ἔλαβε μορφήν ἐπιστήμης κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Πτολεμαίων, ὅτε ἀξιόλογα ἔργα ἐθεμελίωσαν τὴν ἔκτοτε εὐρέως ἀναπτυχθεῖσαν λεξικογραφίαν. Ἡ βυζαντινὴ περίοδος κατέλιπεν ἡμῖν χρήσιμα λεξικά καὶ συναγωγὰς λέξεων ὡς τοῦ Ἡσυχίου, τοῦ Σουΐδα (Σούδα), τοῦ Φωτίου, πρὸς τοῖς ὁποίοις οὐκ ὀλίγοι εἰργάσθησαν περὶ τὴν ἐκπόνησιν τοιούτων ἔργων. Ἀμα τῇ ἀναγεννήσει τοῦ ἀνθρωπισμοῦ τὰ ὄμματα τοῦ κόσμου ἐστράφησαν μετ' ἀληθοῦς ἀγάπης πρὸς τὴν ἀέναον πηγὴν τῆς ἑλληνικῆς σοφίας καὶ ἐξεπονήθησαν τότε τὰ πρῶτα λεξικά, ὑπὸ τὴν σημερινὴν μορφήν, τὰ ὁποῖα ἐτάχθησαν εἰς ἐπικουρίαν τῆς μελέτης

1. Περὶ τῆς ἑλληνικῆς βιβλιολογίας καὶ λεξικογραφίας ὄρα Dr. G. Autenrieth, *Lexikographie der griechischen Sprache*. Sep. - Abdr. aus dem Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft von Iwan von Müller. München 1897, II, 587 - 607. Ὅρα ἐπίσης Ἰ. Καλιτσουλάκη, Ἡ ἀναβίωσις τῶν κλασσικῶν σπουδῶν ἐν Ἑλλάδι (Λεξικογραφία, σ. 415 κέξ.), ΕΕΦΣΠΑ Η' (1957 - 1958), σσ. 325 - 450.

τῶν ἀρχαίων κειμένων. Παρέμενον ὅμως πάντοτε ἔκτος τῶν λεξικῶν λέξεις διαφυγοῦσαι τὴν προσοχὴν τῶν λεξικογράφων ἢ ἀποκείμεναι εἰς χειρόγραφα καὶ ἐμφανισθεῖσαι εἰς τὰς μετὰ τὴν ἔκδοσιν τῶν λεξικῶν γενομένας ἐκδόσεις. Οὕτω προέκυψεν ἡ ἀνάγκη τῆς συναγωγῆς τῶν ἀθησαυρίστων τούτων λέξεων.

Ὁ Στέφανος Κουμανούδης συνήγαγε τὰς τῆδε κακεῖσε διεσπαρμένας λέξεις καὶ τὸ 1883¹ ἐξέδωσε ὅσας εἶχε συλλέξει (περὶ τὰς 7.000) ἀπὸ τῶν ἐπιγραφῶν ἀφ' ἑνός, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀπὸ τῶν νεωστὶ ἐκδοθέντων συγγραφέων ἢ πρόπαλαι μὲν ἐκδοθέντων, ἀλλὰ μὴ ἀποδελτιωθέντων ἱκανοποιητικῶς ὑπὸ τῶν λεξικογράφων. Ἀπὸ τὴν συναγωγὴν ταύτην παρέλαβε πολλὰς λέξεις ὁ Μ. Κωνσταντινίδης, τὰς ὁποίας εἰσήγαγεν εἰς τὸ λεξικὸν τῶν Liddell καὶ Scott, ὅπερ ἐπεξεργάσθη αὐτὸς καὶ διεσκεύασεν εἰς τὴν νέαν ἑλλ. γλῶσσαν². Τὸ λεξικὸν τοῦ Κουμανούδη κατηρτίσθη ἐσπευσμένως. Λέξεις παρέμειναν ἀνερμήνευτοι ἢ δὲν ἐδηλώθη ἡ πηγὴ ἐξ ἧς ἐλήφθησαν. Ἐξ ἄλλου αἱ παμπληθεῖς ἐκδόσεις τῶν βυζαντινῶν συγγραφέων ὑπὸ τῶν ἀκαμάτων μελετητῶν Σπυρ. Λάμπρου καὶ Ἄθαν. Παπαδοπούλου· Κεραμέως, αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο μετὰ τὸ 1883, ἠχρήστευσαν ἐν πολλοῖς τὴν Συναγωγὴν. Ὁ Κουμανούδης προέβη ἐπίσης εἰς συναγωγὴν τῶν νεοπλάστων λογίων λέξεων, αἱ ὁποῖαι ἐδημιουργήθησαν μετὰ τὴν ἄλωσιν (καὶ δὴ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος), ἢ συναντῶνται τὸ πρῶτον εἰς συγγραφεῖς τῆς περιόδου ταύτης (1453-1900)³. Συχνὰ ὅμως ἐξέλαβεν ὡς λέξεις δημιουργηθείσας μετὰ τὴν ἄλωσιν λήμματα ἀπαντῶντα ἤδη εἰς συγγραφεῖς πρὸ αὐτῆς⁴. Ἐφάνη

1. Στέφανος Ἄθ. Κουμανούδης, Συναγωγὴ λέξεων ἀθησαυρίστων ἐν τοῖς ἑλληνικοῖς λεξικοῖς. Ἐν Ἀθήναις 1883.

2. Henry Liddell-Robert Scott, Μέγα λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, ἐπεξεργασθέν, διασκευασθέν καὶ διὰ πλείστων νέων λέξεων καὶ φράσεων πλουτισθέν ὑπὸ Μιχαήλ Κωνσταντινίδου. Ἐν Ἀθήναις (1901-1907). Περὶ τῆς ἑλληνικῆς ταύτης μεταφράσεως πρβλ. Ἰ. Καλιτσουνάκη, ἐνθ' ἀν., σσ. 419-421.

3. Στέφανος Ἄθ. Κουμανούδης, Συναγωγὴ νέων λέξεων ὑπὸ τῶν λογίων πλασθεισῶν, ἀπὸ τῆς ἄλώσεως μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων. Ἐν Ἀθήναις 1900. Τελευτήσαντος τοῦ Κουμανούδη ἅμα τῇ ἐκδόσει τῶν πρώτων τυπογραφικῶν δοκιμῶν, ἐπεμελήθη τῆς ἐκδόσεως περαιτέρω ὁ υἱὸς του Π. Σ. Κουμανούδης.

4. Πρβλ. τὰς λέξεις: ἀγιόλεκτος, ἀθηναϊσμός, αἰμοφάγος, ἀκμαιότης, ἀκροκρημνον, ἀλληλοσφαγία, ἀναζωοποιήσις, ἀνακαλύπτρια, ἀνακριβῶς, ἄνεφος, ἀνθρακοφόρος, ἀνθρωποσφαγεῖον, ἀντιφώνημα, ἀπεκδέρω, ἀποθερμαίνω, ἀπροθέσμως, αὐτεῖδωλον, αὐτοκατάδικος, ἀφθονοπάροχος κλπ.

ὅτι τὸ κενὸν θὰ ἐπλήρου ὁ ἀείμνηστος καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Ἐμ. Πεζόπουλος, ὁ ὁποῖος τὸ 1911 ἐκδίδων τὰς ἀπὸ θεοῦ (θεῖος) ἀρχομένας ἀθησαυρίστους λέξεις¹ ἀνήγγειλεν τὴν ἐκδοσιν λεξικοῦ περιέχοντος 10.000 λέξεις ἀθησαυρίστους ἐν τοῖς ἑλληνικοῖς λεξικοῖς, τὰς ὁποίας εἶχε συλλέξει ἐξ Ἑλλήνων συγγραφέων παλαιῶν τε καὶ μεταγενεστέρων μέχρι τῶν ἐσχάτων βυζαντινῶν χρόνων, ἔτι δὲ ἐξ ἐπιγραφῶν καὶ παπύρων νεωστὶ ἐκδοθέντων. Δυστυχῶς ἡ ἐκδοσις αὕτη, ἡ ἀγγελία τῆς ὁποίας ἐγένετο ἀσμένως δεκτὴ παρὰ πάντων, δὲν ἐπραγματοποιήθη, τοῦ μελετητοῦ στραφέντος πρὸς ἄλλα θέματα. Περὶ τὸ θέμα τοῦτο ἠσχολεῖτο καὶ ὁ ἀείμνηστος καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Χ. Χαριτωνίδης, ὁ ὁποῖος, ὡς ἐκ πληροφοριῶν ἔμαθον, ἐσκόπευε νὰ φέρῃ εἰς τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος τὰς ἐρανισθείσας ὑπ' αὐτοῦ λέξεις εἰς αὐτοτελὲς λεξικόν. Πλὴν ὁμως καὶ ἡ ἐργασία αὕτη παρέμεινε ἐν τέλει ἀνέκδοτος.

Ἀξιόλογοι γλωσσικαὶ μελέται ἐγένοντο καὶ ἐπὶ τῆς νέας Ἑλληνικῆς ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν ἀρχαίαν γλῶσσαν ἢ ἀντιστρόφως. Ἐκαστος μελετητὴς ἐζήτησε νὰ ἀνεύρη γλωσσικοὺς τύπους ἢ λέξεις ἀρχαίας διασωθείσας εἰς τὴν νέαν Ἑλληνικὴν ἢ τὰ τοπικὰ ιδιώματα, μὴ ὑπαρχούσας δὲ εἰς τὴν ἀρχαίαν λεξικογραφίαν². Τὸ θέμα τῶν ἀθησαυρίστων λέξεων παρέμενε πάντοτε ἀνοικτόν, διότι αἱ εἰς τὸ φῶς ἐρχόμεναι ἐκδόσεις δὲν παρείχον ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀνάλογον γλωσσικὸν πίνακα, ἔδει δὲ νὰ διεξέλθῃ τις ἐξ ἀρχῆς τὸ κείμενον περισυλλέγων ταύτας τὰς λέξεις. Τοῦτο ἀπῆται κόπον καὶ τελείαν γνῶσιν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ λεξιλογίου. Ἐξ ἄλλου ἐκδόσεις, τῶν ὁποίων ἐπεμελήθησαν μελετηταὶ ἐνδιαφερόμενοι διὰ τὸ ἱστορικὸν ἢ λαογραφικὸν περιεχόμενον τῶν συγγραφέων, ἢ μοναστηριακὰ κείμενα (δωρεαί, τρόποι, κληροδοτήματα, διαθήκαι, ἔγγραφα, κανονισμοὶ κλπ.), τὰ ὁποῖα ἐξεδόθησαν ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἄνευ τῶν ἀναγκαίων γλωσσικῶν πινάκων καὶ σημειώσεων ἐπὶ τῶν τὸ πρῶτον ἀναφαινομένων ἢ ἀθησαυρίστων λέξεων, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὠφελήσουν ἀμέσως εἰς τὴν λεξικογραφικὴν ἐργασίαν. Αἱ ἐγκατεσπαρ-

1. Ἐ. Ἀ. Πεζόπουλος, Ἀθησαυρίστοι λέξεις. Περ. Βυζαντίς Β' (1911 - 1912), σσ. 127 - 136.

2. Πρβλ. Κ. Ἰ. Ἀμάντου, Λεξικογραφικά. Ἀθηνᾶ ΚΗ' (1916), σσ. 85 - 91, Φ. Κουκουλέ, Ἀρχαῖαι, μεταγενέστεραι καὶ ἀκαταχώριστοι ἑλληνικαὶ λέξεις ἐν τῇ κοινῇ Νεοελληνικῇ καὶ τοῖς ιδιώμασιν. Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδ. Ἀθηνῶν ΚΘ' (1954), σσ. 502 - 548 καὶ Ἀ. Ἀ. Παπαδοπούλου, Γλωσσικαὶ παρατηρήσεις (Ἀρχαῖαι λέξεις σωθεῖσαι εἰς συνθέτους). Ἀρχεῖον Πόντου ΚΑ' (1956), σσ. 94 - 100.

μέναι ἐκδόσεις εἰς περιοδικά, εἰς σπάνια βιβλία, εἰς ἀπιθάνους συλλογὰς ἀπῆτουν πολυχρόνιον ἔρευναν. Ἐν τέλει δὲ αἱ σπάνιαι καὶ μὴ προσिताὶ εἰς τοὺς λεξικογράφους ἐκδόσεις πολλάκις δὲν ἐχρησιμοποιήθησαν ὑπ' αὐτῶν.

Ἀπὸ ὀκταετίας ἤδη, ὅτε τὸ πρῶτον ἐκαθήμην εἰς τὰ πανεπιστημιακὰ ἔδρανα, καθ' ὑπόδειξιν τοῦ διδασκάλου μου κ. Ν. Β. Τωμαδάκη, ἤρχισα συλλέγων λογίας ἀθησαυρίστους λέξεις, συναντωμένας εἰς μεσαιωνικοὺς συγγραφεῖς, βοηθούμενος ὑπὸ τῶν γλωσσικῶν πινάκων τῶν ἐκδόσεων καὶ τοῦ νεωτάτου λεξικοῦ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσης *Liddell-Scott-Jones-McKenzie*¹. Ἐλαβον ὑπ' ὄψιν ἐνίστε καὶ τὸ λεξικὸν τοῦ *Sophocles*², ἀναφερόμενον εἰς τὴν περίοδον 146 π.Χ. - 1100 μ.Χ. Τοῦτο ἔδει βασικῶς νὰ συμπληρωθῇ, καθὸ μὴ περιλαβὼν τὴν περίοδον 1100 μ.Χ. - 1453 μ.Χ. καὶ ἐκδοθὲν (1887) πρὸ τῆς ἐκδόσεως πληθύος βυζαντινῶν κειμένων, τὰ ὅποια ἤλθον εἰς φῶς κατὰ τὰ τελευταῖα 70 ἔτη. Ἄλλως τε συχνάκις παρατρέχει τὰς πλείστας τῶν ἀθησαυρίστων λέξεων ἢ τὰς εἰδικωτέρας ἐννοίας ὑφ' αἷς ἀπαντῶνται καὶ αὐταὶ καὶ αἱ γνωσταὶ ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ λεξιλογίου. Συνέλεξα δὲ ἱκανὸν ἀριθμὸν λέξεων ἀφοῦ αὐτὸς διεξῆλθον ἐπισταμένως καὶ μετὰ μόχθου ἄνω τῶν 100 ἐκδόσεων καὶ ἐξήλεγξα ἐπακριβῶς τὰς παρεχομένας ὑπ' ἄλλων λέξεις ἢ πληροφορίας. Τῆς ὅλης ἐργασίας ταύτης παρέχω περαιτέρω μέρος τῶν ἀπὸ α- ἀρχομένων λέξεων, ἐλπίζω δὲ ἐν εὐθέτῳ χρόνῳ νὰ συμπληρώσω καὶ δημοσιεύσω τὸ ὅλον ἔργον.

Ἐξετάζων τις τὰς ἀθησ. ταύτας λέξεις ἐν τῷ συνόλῳ των δύναται νὰ κατατάξῃ εἰς τινὰς κατηγορίας ὧν αἱ σπουδαιότεραι εἶναι :

1) Λέξεις αἱ ὅποιαι ὑπῆρξαν κατὰ τὴν κλασσικὴν περίοδον, παρεδόθησαν δὲ ὑπὸ συγγραφέων τῶν βυζαντινῶν χρόνων, μιμηθέντων τὴν γλῶσσαν τῶν μὴ διασωθέντων μέχρις ἡμῶν κειμένων. Τοῦτο εἰκάζεται ἐκ τοῦ ἐτύμου, τῆς συνθέσεως καὶ παραγωγῆς τῶν λέξεων καθὼς καὶ ἐκ τοῦ πλήθους τῶν παραλλήλων ὁμοιοτύπων λέξεων. Ἐξ ἄλλου ἀρχαῖαι λέξεις, τῶν ὁποίων ὁ τύπος προϋποθέτει τὴν ὑπαρξιν τῶν ἐν λόγῳ λέ-

1. A Greek - English Lexicon compiled by Henry G. Liddell and Robert Scott. A new edition revised and augmented throughout by Sir Henry Stuart Jones with the assistance of Roderick McKenzie. Oxford 1953. Περὶ τοῦ λεξικοῦ τούτου καὶ τοῦ ὅτι οἱ ἐπιμεληταὶ αὐτοῦ δὲν ἔλαβον ὑπ' ὄψιν τὰς νεοελληνικὰς λεξικογραφικὰς ἐργασίας πρβλ. Ἰω. Καλιτσουνάκη, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 421.

2. E. A. Sophocles, Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods from B.C. 146 to A.D. 1100. Massachusetts 1887.

ξεων, συνεπικουροῦσιν εἰς τὸν συλλογισμὸν τοῦτον. Προβλ. τὰς λέξεις: βολεός, βόσκηθρον, βυέω, γηραρότης, γλευκίνης, διαπόριον, διάφημος, δώχων, ἐγχυμόω, ἐλαχιστότης, ἐναγώνιαις, ἔνταλαις, ἐπάλξιος, ἐπίβατος, ἐσθίασις, εὐαλεσία, εὐπιωτος, θεωδός¹, θήραθρον, κραταιόφρων, κρουνίς, λιτάζω, μαντωδός¹ κλπ.

2) Λέξεις αἱ ὁποῖαι ἐπλάσθησαν ἐξ ἀρχαίων ἀπλῶν ἢ ριζῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν γραμματικῶν κανόνων, τῶν διεπόντων τὴν σύνθεσιν καὶ τὴν παραγωγὴν τοῦ ἀρχαίου λεξιλογίου. Εἰς τοῦτο συνετέλεσαν αἱ νέαι συνθῆκαι ζωῆς καὶ θρησκείας, αἱ ὁποῖαι παρουσιάσθησαν μετὰ τὴν γέννησιν τοῦ Χριστοῦ καὶ κατ' ἀνάγκην ὠδήγησαν τὴν γλωσσοπλαστικὴν διάθεσιν τοῦ λαοῦ, τῶν πεπαιδευμένων ἢ τοῦ κλήρου εἰς τὴν δημιουργίαν νέων λέξεων. Προβλ. τὰς λέξεις: ἀλός, βιαιοθανής, βιβλιοφάνης, γηπονεύω, γρονθισμός, διαμισθαρνέω, διατομεύς, δρυπέτιος, εἰσπίνω, ἐλατιωνέω, ἐμπορευτής, ἐνυστέρως, ἐπάθλιον, ἐρασιλόγος, εὐγέμφωτος, θαλατικός, ἰσοχειλεύω, καλλισιτέλεχος, κηροδύτης, κλεπτῶς, κυκλοδρόμημα, κυπελλοδόχος, λαθρεύω, μελωδισμός κλπ.

3) Λέξεις αἱ ὁποῖαι ἐδημιουργήθησαν τῇ ἐπιδράσει καθαρῶς τῆς λατρείας καὶ τῆς Ἐκκλησίας, ἀνήκουσι δὲ εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν λεξιλόγιον, ἀναφερόμεναι εἰς τὰ ἱερὰ πρόσωπα (Χριστόν², Θεοτόκον³, Ἁγίους), εἰς τὰ ἱερὰ σκεύη καὶ ἀντικείμενα τῆς θρησκείας, εἰς τὸν μοναστηριακὸν βίον, τέλος δὲ εἰς λειτουργικούς, ὕμνογραφικούς, δικαστικούς καὶ ἄλλους ὄρους⁴. Αἱ λέξεις αἱ ἀνήκουσαι εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ἦσαν ἀνύπαρκτοι κατὰ τὴν ἀρχαίαν περίοδον, πλὴν βεβαίως

1. Προβλ. Ἄντ. Χατζῆ, Τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν δράμα. Περ. Ἐπιστήμη Β' (1951), σσ. 17 - 20, ἔνθα ἀσχολεῖται περὶ τῶν μετὰ τῆς λ. αἰοδός - ὠδός συνθέτων. Εἰς τὸν πίνακα αὐτοῦ προσθετέα τὰ: θεωδός, μαντωδός.

2. Προβλ. Σωφρ. Εὐστρατιάδου, Ὁ Χριστὸς ἐν τῇ ὕμνογραφίᾳ ὡς ὑπὸ τῶν ποιητῶν τῆς ἐκκλησίας καταγγέλεται. Περ. Θεολογία Θ' (1931), σσ. 84 - 87, 171 - 180, 260 - 267, 350 - 353. Ι' (1932), σσ. 75 - 80, 173 - 179. ΙΑ' (1933), σσ. 69 - 74. Ἐπίσης Ν. Β. Τωμαδάκη, Εἰσαγωγή εἰς τὴν Βυζαντινὴν Φιλολογίαν Α', 2, ἔκδ. β', Ἀθῆναι 1958, σ. 340, ἔνθα παρατίθενται τὰ ἀπὸ α- ἐπίθετα σύνθετα ἢ παράγωγα, ἀποδιδόμενα εἰς τὸν Χριστὸν ὑπὸ τῶν λυρικῶν ποιητῶν.

3. Προβλ. Σωφρ. Εὐστρατιάδου, Ἡ Θεοτόκος ἐν τῇ ὕμνογραφίᾳ. Paris, Librairie ancienne Honore Champion, 1930, ἔνθα παρατίθενται κατ' ἀλφαβητικὴν σειρὰν πληθὺς προσαγορευτικῶν πρὸς τὴν Θεοτόκον ὀνομάτων.

4. Προβλ. Ἀ. Ἀ. Παπαδοπούλου, Ἐκκλησιαστικαὶ λέξεις ἀθησαύριστοι. Ἀθηνᾶ ΝΔ' (1950), σσ. 202 - 225. Τοῦ αὐτοῦ, Λειτουργικοὶ ὄροι, αὐτόθι Μ' (1928), σσ. 60 - 87.

ἐκείνων, τὰς ὁποίας ὁ Χριστιανισμὸς παρέλαβεν αὐτουσίας ἐκ τοῦ ἀρχαίου βίου ἢ τῆς θρησκείας καὶ προσήρμοσεν εἰς τὴν νέαν λατρείαν, προσδώσας ὁμως εἰς αὐτὰς νέον νόημα. Πρὸβλ. τὰς λέξεις: βαῖοπάντησις, εἰδωλόθεος, εἰκονουργέω, εὐσεβοτρόφως, θεοβουλεύτως¹, ἱερόφθεγμα, ἰσάγιος, κοινοβικῶς, μαχόχριστος, μεσέορτος, μοναχέω, μονάχιον, νιπιποδέω, ὀπαδία, πανεδέσιμος, πανορθόδοξος, πάνυμνος, πανυπερφυῶς, παπαδικός, παρθενομάρτυρ, πατροκράτωρ, ποιμνιαρχέω, ποιμνιαρχία κλπ.

4) Λέξεις αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται εἰς τὴν ἱεραρχίαν τοῦ κλήρου, τὰ πολιτικὰ ἢ στρατιωτικὰ ἀξιώματα², τοὺς βαθμοὺς συγγενείας, τὰς ἐξουσίας κλπ. Εἰς τὸ θέμα ἢ τὴν κατάληξιν πολλῶν ἐξ αὐτῶν ἔχει ἐπιδράσει ἡ λατινικὴ γλῶσσα ἀναμφιβόλως. Πρὸβλ. τὰς λέξεις: ἀριστητάριος, βασιλοπάτωρ, βεσιαρχᾶτον, βεσιαρίτης, ἡγουμενεία, καθυπουργία, κουροπαλᾶτον, μαγιστρᾶτον, πατρόπαππος, προεδρᾶτον, προὔφηγούμενος, πρωτοκάθεδρος, πρωτοκένταρχος, ὑπατιᾶτον κλπ.

Ἐκ πασῶν τούτων τῶν λέξεων διαβλέπει τις ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐκείνας, αἱ ὁποῖαι ἅπαξ ἀπαντῶνται, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐκείνας, αἱ ὁποῖαι ἅμα τῇ δημιουργίᾳ τῶν μετεγράφησαν καὶ διεδόθησαν, εἶτα δὲ παρεδόθησαν διὰ πλειόνων συγγραφέων. Ἡ ποικιλία καὶ ὁ πλοῦτος ἀποχρώσεων τῶν λέξεων τούτων εἶναι ἀξιοθαύμαστος ἀντιλαμβάνεται δὲ τις εὐκόλως πόσον μέγਾਲος ἦτο ἀνεπτυγμένον τὸ γλωσσικὸν αἴσθημα τῶν δημιουργῶν.

Ὡς δείγματα τούτων παραθέτω ἐν τοῖς ἐξῆς κατηγορίας τινὰς τῶν συνθέτων καὶ παραγῶγων λέξεων.

1) **Σύνθετοι λέξεις ὧν τὸ α' συνθετικὸν εἶναι ἡ λ.** δυσ-, εὐ-, θεο-, καλο-, μισο-, μονο-, νεο-, ὀλιγο-, ὀλο-, ὀμο-, παν-, πεντι(α)-, πολυ-, τετρα-, τρι-, φιλ(ο)-, χριστι(ο)-, χρυσ-, ψυχ-.

(δυσ-) δυσαύχενος, δύσκαρπος, δυσόρνετος, δυσσεβοκραταρχία, δυσσεβόφρων, δυσχωρίον κλπ.

(εὐ-) εὐαλεσία, εὐγέμφωτος, εὐηνής, εὐκαιρητής, εὐκατάσβεστος (L.S.K.) εὐονόμαστος, εὐπτωτος, εὐρύθμιστος κλπ.

(θεο-) θεοβουλεύτως, θεοβουλήτως, θεογνωστικός, θεοδότως, θεόθραυστος, θεοθυσία, θεοκαρπία, θεόκαρπος, θεοκατόρθωτον, θεοκόσμητος, θεομαρτύρητος κλπ.

1. Ὅρα περαιτέρω τὰς ἀπὸ θεο- συνθέτους λέξεις.

2. Πρὸβλ. Ν. Β. Τωμαδάκη, Βυζαντινὴ ὀρολογία Α', Ἀθηνᾶ **ΕΑ'** (1957), σσ. 3 - 16 καὶ Β' τὰ εἰς -άρχης, -άρχος τῶν Βυζαντινῶν. Αὐτόθι **ΕΒ'** (1958), σσ. γ' - ς', 1 - 16.

- (καλο-) καλογεώργητος, καλονομεύς, καλοποιμήν, καλοπράγμων, καλοστρατιώτης, καλοσυμβουλία κλπ.
- (μισο-) μισογείτων, μισόδαβιδ, μισοδίκαιος, μισοθύτης, μισοκλήμων, μισόυλος, μισοχρήματος κλπ.
- (μονο-) μονοδένδριος, μονόπατος, μονότροπος, μονόφαλος κλπ.
- (νεο-) νεοάθλος, νεοκατάσκευος, νεότιλος κλπ.
- (ὀλιγο-) ὀλιγογραφία, ὀλιγοδράνεια κλπ.
- (ὄλο-) ὄλοκαλος, ὄλοπληγος, ὄλότροπος, ὄλόχαρος κλπ.
- (ὄμο-) ὄμοέσθιος, ὄμοιοβαφής, ὄμοιοπόρφυρος, ὄμοιοστεφής, ὄμοκορύτης, ὄμόμητρος κλπ.
- (παν-) πανάγλαος, πανάσπιλος, πανδείλαιος, πανδύναμος, πανεδέσιμος, πανενεργής, πανεύτακτος, πανευφημία, πανθέωρος, παννυχία, πανορθόδοξος, πανσθερνούγως, πάνυμνος, πανυπερφυῶς κλπ.
- (πεντα-) πενταήμερος, πενταθλητής (L.S.K.), πεντακάμαρος, πεντιάσχιλοι, πεντηκοσιένατος, πεντηκοσιτόγδοος, πεντηκοστοδεύτερος, πεντηκοστόπεμπτος, πεντηκοστότριτος κλπ.
- (πολυ-) πολυβούλως, πολυδένδριος, πολυεβδόμως, πολύεθρος, πολυημερία, πολύθαμβος, πολύκακος, πολυσχίδιος, πολυφώστηρος κλπ.
- (τετρα-) τετραζευκτος, τετρασχιλοι, τετραφάλαρος κλπ.
- (τρι-) τριακοσέβδομος, τριδένδριος, τρίδομος, τριζευγία, τριζεύγιος, τρικόρυμβος, τρικόσμιος, τρίκοσμος, τρίμυρος, τρίξιφον, τριπαράστατος, τρισανυγής, τρισεπτάς, τρισσέσοπιτρος κλπ.
- (φιλ-) φιλαισχρολόγος, φιλεμπαθής, φιλεπίχαρτος φιλεύωδος, φιλοθεία, φιλοκάκιστος, φιλοκαλλιπάρθενος, φιλοκήρυξ, φιλοκύκλευτος, φιλοπαράνομος φιλοπέρπερος κλπ.
- (χριστ-) χρισταπόστολος, χριστοπάροχος, χριστοσύμπλοκος, χριστοφρόνως, χριστόφρων κλπ.
- (χρυσ-) χρυσελάτης, χρυσόβαφος, χρυσόνευρος, χρυσόπλοκος, χρυσορρειθρομάργαρος, χρυσορρητόρευτος, χρυσοστομίτης κλπ.
- (ψυχ-) ψυχέμπνοος (L.S.K.), ψυχοσύλλεκτος, ψυχοσώστρια, ψυχόχρυσον κλπ.

2) **Σύνθετα οὐσιαστικά ἢ ἐπίθετα, ὧν τὸ α' συνθετικὸν εἶναι ἐπίθετον καὶ τὸ β' οὐσιαστικόν:** βαρυνκαρία, βαρυσφύριον, βαρύτριβον, δικαιοκρίτος, ἕτεροζευγία, ἰδιοδέσποτος, ἰσοστοίχιος, κακόφθαλμος, κακόχειλος, καλλιδρέπανος, καλλιστέλεχος, καλονομεύς, καλοποιμήν, καλοσυμβουλία, λεύκανδρος, λευκόθριξ, λευκόσπαρος, μέλανδρος, μεσέορτος, μεσόνυκτιος, νεκρόχρωτος, νεοάθλος, οἰκειόγνητος, ὄμοιοπόρφυρος, ὄξυπάθεια, φαεινόμορφος, φιλοκήρυξ κλπ.

3) **Σύνθετα οὐσιαστικά ἢ ἐπίθετα, ὧν τὸ α' καὶ β' συνθετικὸν εἶναι οὐσιαστικόν**: βαλσαμοτέχνης, ἡλιοσέληνος, θεοθυσία, θεοκαρπία, ἵπποακρίς, λογογνώμων, μαλόρρυπος, μητροθυγάτηρ, μυρέλαιον, νυκτιτυμβάς, οἶνοδαίμων, ὄρειάλωσις, οὐρανότυπος, πατρόθεος, πυρίγλωσσος, πυρόφωτος, σαλπυγγόφωνος, τερψίθυμος, ὕμνορρυθμία, χειροπέδιος κλπ.

4) **Σύνθετα οὐσιαστικά ἢ ἐπίθετα, ὧν τὸ α' συνθετικὸν εἶναι ὄνομα καὶ τὸ β' ῥῆμα**: βρεφοφυής, ζοφοφόρος, ἡδοφανής, ἡλιόδοχος, ἡμίβλεπτος, θεοκόσμητος, θεόφθογγος (L.S.K.), ἱερόφθεγμα, ἰοβούλευτος, κυπελλοδόχος, μνημοποιός, νεότιλος, νυκτόμαχος, ὁμοιοβαφής, ὁμοιοστεφής, ὄξυβαφής, οὐρανοτρόφος, σαλπυγγοφόρος, σιτοσπόρος, στομοχαρής, τεκνοφονία, τρανόλαλος, χοιροδέτης κλπ.

5) **Σύνθετα οὐσιαστικά ἢ ἐπίθετα, ὧν τὰ συνθετικά εἶναι πλείονα τῶν δύο**: γλαυκοφθαλμοφρουδοβαπτόχειλος, γλυκυτερψίθυμος, δυσσεβοκραταρχία, ἐρυθρογλυκύκαρπος, ἐρυθροφαιδρόμορφος, φιλοκαλλιπάρθενος, χρυσορρειθρομάργαρος κλπ.

6) **Σύνθετα ῥήματα μετὰ περισσοτέρων τῆς μιᾶς προθέσεων**: διεκπληρόω, διεντρέπω, διεξανισιάω, διεξιχνιάζω, ἐναπομαραίνομαι (L.S.K.), ἐνυπόκειμαι (L.S.K.), ἐξαναστέλλω, ἐξαντιστρέφω, ἐξαποσιίλω, ἐξυποδύω, ἐξυποφαίνομαι, καθυπανιάω, καθυπογράφω (L.S.K.), καθυποκρίνω, καταδιατάττω, καταπροάγω, κατενδάκνω, παρεμπαίζομαι, περισυνάπτω, προαναδηλόω, προαναπέτομαι, προαφαρπάζω, προκαταρδεύω, προμετέχω, προπερικόπτω, προσδιαγράφω, προσεγχειρέω, προσεπιμόργνυμαι, προσεφιστάω, προσεφορῶ, προσπεριπλέκω, προσσυνεπιτρίβω, προὔφηγοῦμαι, συγκαταβιβρώσκω, συναναγκαλίζομαι, συναναζυμόω, συναγορεύω, συνδιαίρω, συνδιαμερίζω, συνδιολισθαίνω, συνεξαλλοιόω, συνεξοχέω, συνεφομαρτέω, συνυπολήγω, ὑπαναδίδωμι, ὑπαποσιέλλω, ὑπεκθειάζω, ὑπεκτιπίζω, ὑπεραναπέτομαι, ὑποδιεξάγω κλπ.

7) **Παράγωγα οὐσιαστικά ἐξ ὀνομάτων ἢ ῥημάτων (ἀπλῶν, συνθέτων ἢ παραγῶγων)**: γρονθισμός, δαδούχησις, δαψιλότης, διαιρισμός, διαπερόνησις, δολόπτης, ἐγκαίνισμα (L.S.K.), ἐλαχισιότης, ἐμπορευτής, ἐνδυσία, ἔντιασις, ἐξερευνήτωρ, ἐξόρκισμα, ἐπαγωγή, ἐπάθλιον, ἐπιβλεψία, ἐπιρρίπτης, ἐποχία, ἐοθίασις, εὐαλεσία, εὐκαιρητής, εὐωχεύς, ἡγουμενεία θεσπισμός, θρεπιουργία, καταστρεπτής, κάχλημα, κηπουρεῖον, κηροδύτης, κοχλιάς, κρουστήρ, κτασμός, λόγχευσις, μεγαλούργησις, μελωδισμός, μεμψομοίρησις, ὄγδοάς, πίωσις, πρᾶυτης, πρόσφυξις, προχείμιον, πρώνιον, πυργάς, ῥητάνιον, ῥωμαιότης, ῥων-

νύτωρ, σαλευμός, σκοτεινδύτης, σταδιάρχης, συγκατάνευσις, συμμετριον, συντρούπωμα, ταμιούχημα, υπόκεισις κλπ.

8) **Παράγωμα επίθετα ἐξ ὀνομάτων ἢ ρημάτων (ἀπλῶν, συνθέτων ἢ παραγῶγων)**: βασκανώδης, γεωργευτικός, γηράλαιος, διαβολιμαῖος, διάφημος, δρυπέτιος, εἴμαρταῖος, ἐμπιπλωτικός, ἐξαναστήριος, ἐπάλξιος, ἐπίβατος, ἐπίδειπνος, θαλατικός, ἰάσπειος, ἰατήριος, καταδειτήριος, κλοναῖος, κλοπησιμαῖος, μεταξικός, μηνιώδης, μυρευώδης, νεφικός, ὀδικός, ὀλοθρευτήριος, προελεύσιμος, ρείπιος, σαλπηρός, σπαρτικός, στεφοδοτικός, τεκτονευτικός, τρυγιώδης, υἱοτικός, ὑποσχετήριος, χειραγωγικός κλπ.

9) **Ἐπιρρήματα ἐξ οὐσιαστικῶν, ἐπιθέτων, συγκριτικῶν καὶ μετοχῆς μέσου παρακειμένου**: ἀληθέως, ἀναιδεσιτέρως, ἀπηναιδευμένως, ἀφρονεστάτως, γαληνομόρφως, γεγωνότως, διψαλέως, ἐγκειμένως, εἰλυμένως, ἐναποτόμως, ἐνυστέρως, ἐξαντιστρόφως, θεοβουλεύτως, θεοτέχνως, θυμοθελγῶς, κλεπτῶς, κλοναίως, κλωνικῶς, κοινοβικῶς, κυκλοπρεπῶς, λαμπροφανῶς, λιπαρικῶς, μεταδοτικῶς, νυμφιοκλέως, οἰκειογνώμως, ὄσιακῶς, οὐδεποσῶς, παιγνίως, πανσθενουργῶς, πεπορευμένως, πεφαντασμένως, πηγοειδῶς, πνευματοδότως, πολυεβδόμως, προαιρέτως, προφανερῶς, συριῶς, τεθαρρηκοτέρως, τερψιθύμως, τρουλλοειδῶς, τρυγοιπικῶς, ὑαλινῶς, ὑπερμειζόνως, ὑπερορίως, φυλλικῶς κλπ.

10) **Ῥήματα**. Τὰ ρήματα παρουσιάζουσι τὴν μεγαλυτέραν δυνατὴν ποικιλίαν. Εὐρίσκονται ὡς παράγωγα ἐξ ὀνομάτων ἢ ἐξ ἄλλων ρημάτων, μεθίστανται εὐκόλως ἐκ τῆς μιᾶς συζυγίας εἰς τὴν ἄλλην, ἐμφανίζουσιν ἐνεργητικὸν τύπον τῶν ἀποθετικῶν καὶ ἀντιστρόφως ἐπεκτείνονται εἰς τὴν μέσην φωνήν: γηπονεύω, γλαφυρίζω, γλαφυρόω, γρονθίζω, δασυποδεύω, δευτερόομαι, διατρούχομαι, διεξανιστάω, διοιδόω, ἐγγεύω, ἐγχυμόω, ἐδαφιόω, ἐλαττωνέω, καθενόω, καθορμέω, οἰστριάζω, ὁμονοιάζω, πιόομαι, σκελλίζω, στενόω, συναριστέω, συνοπέω, τιμόω κλπ.

Ἐν τοῖς ἐξῆς παρατίθεται βιβλιογραφικὸς πίναξ τῶν κειμένων καὶ συγγραφέων ἐξ ὧν ἐλήφθησαν αἱ λέξεις, σημειοῦται δὲ ἐν τέλει ἐκάστου κειμένου ἂν ὑπάρχη ὁ ἀνάλογος γλωσσικὸς πίναξ. Τινὲς τῶν συγγραφέων δὲν ἀναφέρονται εἰς τὸ τρίτον μέρος τῆς ἐργασίας. Τοῦτο σημαίνει ὅτι δὲν ὑπάρχουν ἀπὸ α-ἀρχόμεναι λέξεις ἐν τοῖς κειμένοις αὐτῶν ἢ ὅτι δὲν ἐπεξεργάσθησαν ἀρκούντως τὰς λέξεις ταύτας ὥστε νὰ δημοσιευθῶσι.